

8. Державний архів Одеської області (далі ДАОО). Ф. 45. Оп. 5. Спр. 14881. Арк. 1.
9. Пятнадцятилетне историко-филологическое общества при Императорском Новороссийском Университете. Одесса, 1905. С. 54.
10. Рада. 1907. № 56. С. 4.
11. ДАОО. Ф. 10. Оп. 1. Спр. 1. Арк. 29.
12. ДАОО. Ф. 45. Оп. 5. Спр. 14881. Арк. 1.
13. Українська Центральна Рада (документи і матеріали). Т. 1. К., 1996. С. 239.
14. Рада. 1907. № 56. С. 4.
15. ЦДІАУ. Ф. 871. Оп. 1. Спр. 1. Арк. 1.
16. ЦДІАУ. Ф. 871. Оп. 1. Спр. 35. Арк. 2.
17. Там само. Спр. 27. Арк. 1.
18. Там само. Спр. 36^a. Арк. 1.
19. ДАОО. Ф. 93. Оп. 1. Спр. 121. Арк. 5.
20. Щеголев С. Украинское движение как этап южнорусского сепаратизма. К., 1912. С. 141.
21. ЦДІАУ. Ф. 871. Оп. 1. Спр. 97. Арк. 1.

Д. С. ШЕЛЕСТ

НАЦІОНАЛЬНО-ДЕРЖАВНИЦЬКІ ПОГЛЯДИ С. Л. РУДНИЦЬКОГО

Протягом останнього шестидесятиріччя неможливо було знайти в бібліотеках або в енциклопедичних виданнях України праці професора, академіка ВУАН, дійсного члена Наукового Товариства ім. Т. Шевченка, вченого світової величини Степана Львовича Рудницького (1877—1937 рр.). Його ерудиція і творча праця не знала меж і була обірвана в Соловецькому гулазі. Праці з історії України, географії, політичної історії, геополітики, геології, соціально-економічної і політичної географії та інших гуманітарних і природничих наук¹ були в спецфондах або знищені. Наукові розвідки професорів О. Шаблія, В. Потульницького, М. Мушинки та інших відкривають шляхи подальшого поглибленого вивчення спадщини українських вчених, які заклали підвалини державно-політичного статусу незалежної України². Визначним явищем для українознавців був вихід у 1994 р. книги С. Л. Рудницького «Чому ми хочемо самостійної України?», на якій ми хочемо зупинитися в першу чергу. Вперше ця книга вийшла у світ у Відні 1916 р. під псевдонімом Ш. Левенко.

Чільне місце в концептуальній теорії С. Рудницького займає думка, що не класова, а національна боротьба є вирішальною в житті людей. Народ-нація є найважливішою збирною одиницею людства. Самостійний народ, вважає автор,

це велика громада людей, які мають овою самостійну і окремішну від інших рідну мову, свої звичаї, свою історію, свою культуру і свій кусень поверхні землі. На відміну від відомого класичного визначення націй, С. Рудницький доповнює характеристику такими суттєвими рисами, як «звичай та обичай, поспільне почуття добрих і злих хвиль, поспільно народом пережитих, що мають спільне устремління на будуччину, подібну між собою і відмінну від інших народів будову тіла»³. Підкреслюючи самостійність українського народу серед інших слов'янських народів (росіян, білорусів, поляків), він далекий від думки його зверхності над іншими людськими спільностями. Навпаки, святим обов'язком кожного українця С. Л. Рудницький вважав пізнання свого народу, вироблення національного світогляду і на його основі «поспільно та одностайно з земляками працювати для добра свого народу»⁴. Кровне змішання з іншими народами, на думку автора, є тим ферментом, що обумовлює кращий розвиток племен та народів⁵.

Досліджуючи історичні основи української національної ідеї, вчений вважає стару Київську державу початком української історичної традиції. Адже в цей період при княжій устрої існувало виборне правління, основою і джерелом всякої влади було віче, тобто загальний збір промадянства, яке вирішувало принципові питання життя і висувало людей для виконання постанов. Важливу роль у відродженні української держави відіграла Запорізька Січ та визвольна війна українського народу під проводом Б. Хмельницького. Самостійна Українська держава з демократичною традицією не могла знайти спільності з монархічною Російською державою та Польщею.

Витоки ідеї слав'янської федерації С. Л. Рудницький вбачає в Кирило-Мефодіївському братстві, ідеях Т. Шевченка і М. Костомарова. Українська республіка і інші члени федерації мали б бути радикально демократичними державами. М. Драгоманов в книзі «Вільна спілка» виробив програму майбутньої Федеративної республіки. З 20 членів федерації 5 були українськими: Поліська, Київська, Одеська, Харківська, Кубанська. З симпатією С. Рудницький відноситься до задумів М. Драгоманова, але невиповненість цих ідей він бачить у темноті народних мас, відході інтелігенції від української національної ідеї і переході молоді до революційної діяльності⁶.

Особливо високу оцінку в розробці національно-держав-

ницької теорії дає М. С. Грушевському. Він «величавими науковими творами і політичною діяльністю довів, що без національного розвитку всякий суспільно-політичний розвиток неможливий. Головне в українській історичній традиції — глибокий демократизм, любов до народоправства і свободи всіх громадян. Для цього треба мати власну державу. «Тільки в своїй хаті, — підкреслює С. Рудницький, — своя правда і сила, і воля»⁷.

Як С. Рудницький розуміє самостійність України, її суспільно-політичний устрій? Перш за все, шлях до самостійності може проходити різні етапи. Це може бути національна або національно-територіальна автономія в складі іншої держави. Україна може бути однією із держав середньоєвропейської чи південноєвропейської зв'язки держав. Від цих нижчих ступенів самостійності Україна повинна прийти до цілковито незалежної держави, де її жителі будуть єдиними господарями на своїй землі. Політичний устрій самостійної України повинен сполучати сильний національний парламент — Центральний Сейм, виборного Президента Української Республіки разом з урядом, з одного боку, і широку місцеву самоуправу з опорою на землі і округи з широкою автономією, з виборною земською радою і виборними урядниками, сільськими і міськими громадами. Така загальнодержавна організація гарантує від партикуляризму і відкриває для народу широке поле діяльності. Суспільний устрій України не може копіювати західноєвропейські держави, зважаючи на її інші умови і історичний шлях, велику витрату часу на боротьбу за незалежність. Політична рівність, суспільно-економічна справедливість, вирівнення майнової різниці між громадянами зведе до мінімуму або зовсім усуне класову боротьбу в межах України. Цікаві конкретні пропозиції щодо прогресивного оподаткування, введення аграрного закону про передачу землі у руки виробників, громадське управління промислами і торгівлею, які врешті решт унеможливають збагачення одних і економічне поневолення інших.

Для С. Рудницького українська справа — це проблема нової великої національної держави в Європі. Це не повинна бути ні супер- чи інтернаціональна, чи мозаїчна держава типу Росії, Австро-Угорщини, Польщі, Німеччини, які поневолювали інші народи, силою тримаючи їх в одній державі. Історично оправдані дрібні держави, де політичне співжиття і спільні економічні інтереси загоюють національ-

ну ворожнечу. Національно мішані держави, що обіймають кілька народів, не можуть існувати, — такий висновок зробив С. Рудницький на початку ХХ століття і це підтверджує новітній історичний досвід. Однією з причин було не визнання ними національного принципу. Націоналізм ХХ століття був для імперських держав дуже небезпечним.

Термін «Україна» у XVIII ст. був поширений в західно-європейській науці, але більш як географічна назва, а не самостійний народ чи держава. Зміцнена Петром Великим і його наслідниками сильна «Русская», а потім Російська держава, розповсюджена майже на всю Східну Європу, знищення Гетьманщини примусили Європу забути про український народ і його державу. В цьому напрямку добре працювала офіційна московська і неофіційна польська наука, які заперечували існування української нації. Образ України передавався дуже перекоханим і далеким від правди. Однак не можна погодитися, що московські та польські впливи «не потрібні і дуже шкідливі». Адже культурні взаємовпливи були реальними і корисними. С. Рудницький доводить, що революція 1917 року, хоч і розвалила самодержавство, але не знищила великодержавницької психіки і думки. Як перший революційний уряд Росії, так і більшовитський уряд наполегливо продовжували імперіалістичну, централістську політику, борючись проти самостійної України.

Прагнення українського народу до самостійного політичного існування розбивається об загальну війну між собою всіх партій, псевдопартій, різних політичних сил. Кожен хоче бути «діячем», але проявляється нерозуміння всякої справи, неуміння думати по-громадянськи. Інтелігенція не може виконувати роль лідера у боротьбі за українську державність внаслідок: 1) малої загальної освіти; 2) недостачі здорової національної свідомості. Для того, щоб вийти на правильний державотворчий шлях, треба з'ясувати суть українського націоналізму вже не для чужинців, а для самих себе.

С. Рудницький визначив своє розуміння політично-державних форм устрою України. Він вважав, що західноєвропейські політична і державні форми — монархізм, феодалізм, бюрократія, мілітаризм, парламентаризм у «буржуазному» розумінні та інші — українська історична традиція не сприйме. Для цього не має ні відповідної соціальної структури, ні досвіду, ні чітких політичних структур. Внаслідок низького рівня освіти та недостатнього національного від-

чуття інтелігенція вела не національно-державну, а класову політику. Реальна політика вимагає організувати політично українське селянство і на цій основі будувати велику селянську державу.

Основою української історичної традиції є своєрідний республіканський устрій і своєрідна демократія з федералістичною окраскою. Початок їх йде від вічево-земського елементу у часи Київської і Литовсько-Руської держави, запорізького і козацького устрою часів Гетьманщини, конституції Орлика і т. д. Насправді ж після 1917 року українська інтелігенція була антиреспубліканською і антидемократичною. Центральна Рада та Директорія в кінці кінців прагнули до централізму, а Гетьманщина 1918 року — до монархізму і бюрократатії. Вони не були народними заступниками, а отже, не було основи республіканського ладу, мова йшла про автономію і федерацію земель. Однак ціль новітнього українського націоналізму — створення Української національної держави на всіх етнічних землях. Форма цієї держави повинна бути республікансько-демократична й опиратися на тісну федерацію автономних українських земель, — С. Рудницький в роботі «Українська справа зі становища політичної географії» допускав входження України до складу Балтійсько-Чорноморської федерації разом з Фінляндією, Естонією, Білорусією. Політико-географічне обґрунтування такої федерації він вбачав в єдності регіону розташування держав та прагненні цих країн як колишніх окраїн Росії до незалежності⁸. До такої федерації прихильно відносився і М. Грушевський. Польща та Росія не включалися в цю федерацію, оскільки перша належала своїм укладом до Середньої Європи, а в другій панувала деспотична форма влади, яка не може бути сприйнята Україною.

Підсумовуючи, слід відзначити новий геополітичний підхід С. Рудницького до проблем національно-державного статусу України. Він вважає республіканську форму правління такою, що найбільше відповідає духові української нації та забезпечить участь широких народних мас в управлінні державою. На наш погляд, державотворчі пропозиції цього вченого можуть бути цікавими і для сучасних дослідників державотворчого процесу, бо дають наукове розуміння причин, шляхів, чинників успішного процесу її становлення, зміцнення і розвитку української самостійної держави.

ПРИМІТКИ:

1. Рудницький С. Козацько-польська війна 1625 р.//ЗНТШ. Львів, 1899. Т. 17; Його ж. Руські землі польської корони наприкінці XV ст.// Там само. Т. 31; Його ж. Українські козаки в 1630—1635 рр.//Там само. Т. 32. Його ж. Огляд національної території України. Берлін, 1923; Його ж. Українська справа зі становища політичної географії. Берлін, 1923; Його ж. Україна — наш рідний край. Львів, 1923; Його ж. До основ українського націоналізму. Відень — Прага, 1923; Його ж. Політична географія України. Одеса, 1943, та інш.

2. Шаблій О. Передмова до книги С. Рудницького «Чому ми хочемо самостійної України?». Львів, 1994. С. 5—34; Його ж. Академік С. Рудницький. Львів — Мюнхен, 1993; Потульніцький В. А. Нариси з української політології (1819—1991). С. 275—286; Мушинка М. Степан Рудницький — основоположник української наукової географії//Тези доповідей і повідомлень наукової історико-краєзнавчої конференції. Тернопіль, 1990. Ч. 3.

3. Рудницький С. Чому ми хочемо самостійної України? С. 38, 39.

4. Там само. С. 45.

5. Там само. С. 48.

6. Там само. С. 67.

7. Там само. С. 69.

8. Рудницький С. Українська справа зі становища політичної географії. С. 137—138.

Ю. І. СУРАЯ

ГРОМАДСЬКО-ПОЛІТИЧНА ДУМКА РОСІЇ І УКРАЇНИ ПРО РОЛЬ І МІСЦЕ ПЕРІОДИЧНОЇ ПРЕСИ (друга половина XIX — початок XX ст.)

Вивчення історії загальноросійської громадсько-політичної думки показує, що в другій половині XIX ст. формуються три основні напрямки, які представляють більш-менш оформлені системи поглядів і відображають ідеологію і політичну практику певних суспільних сил: консервативно-монархічний, ліберально-демократичний та революційно-демократичний. В цей період починається концептуальне оформлення поглядів ідеологів цих напрямів на роль і місце періодичної преси в житті суспільства.

Значний внесок у формування консервативно-монархічної системи поглядів на періодичну пресу внесли М. І. Греч і Ф. В. Булгарін. Поряд з пропагандою прогресивних ідей громадянського патріотизму в статтях М. Греча, опублікованих на сторінках свого журналу «Сын Отечества», виразно звучить охоронний мотив, заклик до лояльного відношення до дарованої монархом свободи друку¹. Але найбільш повно ці погляди проявились в теоретичній і практичній ді-